

"האומץ לבטא את עצמי": נרטיב של נשים מוסלמיות - העצמה עצמית ופיתוח אישי באמצעות לימודים באוניברסיטה

העצמה היא תהליך אינטראקטיבי בין אנשים לסביבתם החברתית והתרבותית, שמחזקת את יכולתם לעשות בחירות וליישמן. הלימודים האקדמיים עשויים להיות אחד הגורמים להעצמה ולהעצמה עצמית, כלומר תהליך ההעצמה מונע על ידי הסטודנטים עצמם. יש לזכור, כי העצמה עצמית של נשים מתרחשת על רקע הסדרים מגדריים, נורמות חברתיות ותכתיבים התנהגותיים, אידיאולוגיות ופרקטיקות ממסדיות, המסווגות התנהגויות כמתאימות ולא מתאימות מבחינה מגדרית. הסדרים מגדריים מהווים חלק מארגון חברתי, המכונן סדר בפעילות היום-יומית ומשחק תפקיד מרכזי בוויסות תפקידים ובחלוקת משאבים בחברה. הסדרים מגדריים קיימים גם במרחב המשפחתי. בחברה הישראלית, הרואה עצמה כממוקדת במשפחה, אישה מוגדרת, בראש ובראשונה, כבת זוג וכאם, כאשר תפקידיה העיקריים הם הורות, טיפול בבית ובבני המשפחה. פיתוח המודעות הביקורתית כלפי ההסדרים המגדריים המתפקדים בחברה הוא תנאי הכרחי לאפשרות ההתנגדות, שבאה לידי ביטוי בסירוב לקבל באופן אוטומטי, כמובנים מאליהם, את הקביעות הסטריאוטיפיות של התפקידים המגדריים.

התנגדות שמשחקת תפקיד חשוב בתהליך של העצמת האישה מתוארת ככוח פנימי חיובי, המאפשר לאישה לפעול באופן מודע או לא מודע כנגד אי השוויון הטמון בהסדרים המגדריים החברתיים והתרבותיים הדומיננטיים. מדובר בהתנגדות מוסרית, כאשר נטען, כי היכולת למחות, לסרב או להפגין התנגדות היא מקור להעצמה ולהעשרת החיים. במחקר הנוכחי, לימודים באוניברסיטה מהווים דרך להעצמה עצמית, מה שמסייע לנשים מוסלמיות להגיע ליעד של מימוש עצמי ופיתוח אישי. השיח של העצמה עצמית באמצעות החינוך נובע מתפיסת הפדגוגיה הביקורתית של פריירה, הדוגלת בכך, שהשכלה מעניקה את הידע החיוני הדרוש לפיתוח המודעות למערכות המדכאות של השלטון.

העצמה עצמית באה לידי ביטוי במגוון הפעילויות היזומות על מנת להבין את הכוחות הדומיננטיים בסביבה החברתית, התרבותית והפוליטית ולהתנגד להם. עבור נשים מוסלמיות, לימודים באוניברסיטה מהווים צעד משמעותי לקראת פיתוח אישי והעצמה עצמית וזאת למרות הדילמות המרובות שמונחן הן ניצבות בעקבות ההשכלה. בהתאם לכך, נשים מוסלמיות נוטות לקשר בין לימודיהן באוניברסיטה לבין העצמה ופיתוח אישי ומניחות, כי ניתן לתרגם את ההשכלה שהן רכשו לפרקטיקה מעשית בתוך המסלול האישי של חייהן. כך, נשים ערביות, שעומדות בראש עמותות וארגונים, סבורות, כי ההשכלה הגבוהה וההכשרה המקצועית העצימו אותן. הן תופסות את ההשכלה כגורם המתווך בין עולמן הפנימי לבין החברה שבה הן חיות והתרבות שאליה הן חשופות.

התקציר מבוסס על המאמר :

Gilat, A. (2015). "The Courage to Express Myself": Muslim women's narrative of self-empowerment and personal development through university studies. *International Journal of Educational Development*, 45, 54-64.

המחקר הנוכחי מתמקד בתהליך העצמה העצמית של סטודנטיות מוסלמיות במטרה להבין את המשמעות שמשייכות סטודנטיות מוסלמיות דתיות וכאלה שאינן דתיות ללימודים באוניברסיטה. המחקר נערך בשיטה הנרטיבית, ובו נטלו חלק 16 סטודנטיות, בגילאים 19-30, הלומדות לתואר ראשון בארבע אוניברסיטאות בארץ.

המחקר מאפשר להצביע על הנרטיב המרכזי שמבחין בין שלושה שלבים של העצמה עצמית ופיתוח אישי בעקבות הלימודים באוניברסיטה:

שלב א: מודעות להסדרים מגדריים וזיהוי הגורמים המכתיבים אותם ומפקחים עליהם: נשים דתיות ולא דתיות חוו הסדרים מגדריים באופן שונה: נשים דתיות שייכו אותם ישירות להשפעת האסלאם על המסורת התרבותית. לעומת זאת, הסטודנטיות הדתיות ראו בהם פירוש מעוות של הדת, שאינו תואם את כוונותיו האמיתות של מייסד האסלאם.

שלב ב: התנגדות מוסרית: השלב השני של תהליך העצמה עצמית מביא נשים להתנגדות מוסרית נגד הדיכוי בחייהן. ההתנגדות להסדרים מגדריים מפלים באה לידי ביטוי בשדה האישי - כמאבק נגד ניסיונות מצד המשפחה להכתיב להן את בחירת המקצוע ולקבוע את גורלן בלי להתחשב בעמדתן. הטקטיקה של התנגדות מוסרית כוללת ניסיון להרוויח זמן לפני הנישואין ולפני קבלת מחויבויות משפחתיות והפיכת המרחב האקדמי למרחב של מימוש עצמי.

שלב ג: העצמה עצמית באמצעות לימודים באוניברסיטה: הנשים שהשתתפו במחקר העידו, כי האוניברסיטה היוותה מרחב מתווך בבניית הקשר בין המשאבים האישיים, התיאורטיים והמעשיים. הן פיתחו את היכולת להישען על המשאבים האלה להעצמה עצמית באמצעות שלוש אסטרטגיות עיקריות:

- קישור: בניית הקשר אל הזהות העצמית ואל מגוון המשאבים, מה שמאפשר להפנות אותם למאמץ של פיתוח וחיזוק עצמי.
- העשרה: הסטודנטיות הביעו את תחושת הכוח שהעניקה להן ההשכלה. העשרה על ידי הידע החדש ותחושת הכוח הנלווית אפשרו להן לפתח מודעות לחוזקותיהן הפנימיות.
- מימוש עצמי: בראיונות עמן, הסטודנטיות הדגישו, כי הן מגיעות למימוש עצמי באמצעות הלימודים האקדמיים: "אני מממשת את עצמי דרך לימודיי"; "הלימודים נתנו לי אומץ לבטא את עצמי".

גם נשים דתיות וגם נשים שאינן דתיות זיהו את האופי המדכא של הסדרים מגדריים פטריארכליים הקיימים בחברה ובמשפחה. האסלאם משחק תפקיד משמעותי בשתי הקבוצות, מה שמשקף את המגמה הכללית של התחזקות האסלאם וחזרה לדת בקרב האוכלוסייה הערבית בארץ, תופעה הבולטת החל משנות השבעים (של המאה הקודמת). עם זאת, סטודנטיות לא דתיות תיארו את הלחץ החיצוני מצד הסביבה להתנהג לפי חוקי האסלאם. לעומת זאת, הן ציינו, כי אמונתן הדתית היא תוצאה של בחירתן הפנימית ולא נכפתה עליהן מבחוץ. חלקן סיפרו, כי ההחלטה ללמוד באוניברסיטה התבשלה אצלן במקביל להתחזקותה של האמונה הדתית. סטודנטיות דתיות ושאין דתיות סיפקו הסברים דומים באשר לסיבות שהביאו אותן ללמוד באוניברסיטה. כפי שצוין, עצם ההחלטה לרכוש השכלה גבוהה ובחירה של תחום הלימוד מהווה, במקרים רבים, צורה של התנגדות. במהלך הלימודים באוניברסיטה סטודנטיות דתיות ולא דתיות

השתמשו בידע כמשאב עוצמתי, המאפשר להבהיר את יעדיהן ואת ערכיהן ומביא להעשרה ולהעצמה העצמית, כאשר המרחב האוניברסיטאי נעשה למרחב מתווך בין הידע התיאורטי לפרקטיקה יום-יומית.

ידועה התופעה שנשים מוסלמיות משכילות חוזרות, לעתים, לתפקידי המשפחה המסורתיים, הנקבעים על ידי הסדרים מגדריים. האם הדבר מראה כי הלימודים באוניברסיטה בסופו של דבר אינם מהווים תרומה משמעותית לחייהן? ממצאי המחקר סותרים טענה זו. ניתן לראות, כי לימודים באוניברסיטה הניעו את התהליך העמוק של העצמה עצמית, שבא לידי ביטוי גם בחיי היום-יום במרחב הפרטי. ממצאים אלה תואמים תוצאות של מחקרים אחרים, המראים כי חשיפה משמעותית, אינטנסיבית ותדירה לידע תורמת גם להתפתחות האישית וגם לשינויים בהתנהלות המשפחתית. רכישת השכלה אקדמית ולימודים מקצועיים מעצימים ומעלים את המודעות לחוזקות פנימיות ואת המסוגלות להתנגד לתכתיבים חברתיים ומסורתיים ומאפשרים חתירה לשינוי בהקשרים שונים.